

مذاهب اسلامی

(۹)

فرمانیان، مهدی، ۱۳۵۲
زیدیه «تاریخ و عقاید» / نویسندگان مهدی فرمانیان، سیدعلی موسوی نژاد --
قم: نشر ادیان ۱۳۸۶.
(نشر ادیان ۲۱: مذاهب اسلامی ۹)

ISBN: 978-964-9686-89-9

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.
نمایه.

۱. زیدیه -- تاریخ. ۲. زیدیه -- عقائد. علما -- سرگذشتنامه. الف. موسوی
نژاد، علی. ب. نشر ادیان. ج. عنوان.

BP۲۳۹/۶ف۴ز۹

۲۹۷/۵۳۴

۱۰۳۲۵۰۹

۱۳۸۶
کتابخانه ملی ایران

زیدیه

«تاریخ و عقاید»

مهدی فرمانیان

و

سیدعلی موسوی نژاد

درستامه زیدیه «تاریخ و عقاید»

● مؤلفان: مهدی فرماتیان و سیدعلی موسوی نژاد

● ناشر: نشر ادیان، با همکاری مؤسسه مذاهب اسلامی.

● نوبت چاپ: اول، بهار ۱۳۸۶

● مدیر فنی و هنری: محمد مهدی ربانی

● تعداد: ۲۰۰۰ جلد

● قیمت: ۱۵۵۰ تومان

● مرکز پخش: پکتاخ انقلاب، ابتدای حافظ شمالی، نبش کوچه بامشاد،

شماره ۵۲۵

تلفن: ۸۸۹۲۴۲۷۰ ، فاکس: ۸۸۹۲۴۲۷۱

www.religions.ir

Pub@religions.ir

سخن ناشر

همواره این پرسش فراروی هر مسلمانی است که تا چه اندازه با دیانت خود آشناست.

آشنایی با آموزه‌های دینی و معرفت نسبت به فرقه‌های درون‌دینی، به رغم وجود سنت ارزشمند اسلامی، متأسفانه به دلیل انتشار نه‌چندان بایسته آثار نگاهشده‌ی متفکران و پژوهشگران این حوزه از سویی و به دلیل نامفهوم بودن برخی ترجمه‌های انجام شده درباره‌ی آثار منتشر شده، همچنان مسیر پرچالشی را طی می‌نماید؛ و علاقه‌مندان این گستره‌ی مطالعاتی با کمبود محسوس منابع موجود در این زمینه روبرو هستند و این در حالی است که اکنون، شاید بیش از هر زمان دیگری، پرسش‌هایی برآمده از چالش‌های نوپدید را پیش‌رو دارند.

امید که دستاوردهای این انتشارات، سرآغازی برای پژوهش‌های نوینی باشد که پویندگان آن با بهره‌گیری از آخرین دستاوردهای علمی دغدغه‌های خویش را بپویند.

کتاب زیدیه نوشته‌ی جناب آقای مهدی فرماتیان از جمله این آثار تحقیقی است.

نشر ادیان مراتب سپاس خود را از جناب آقای مهدی فرماتیان ابراز داشته، کتاب مذکور را به جامعه‌ی علمی کشور تقدیم می‌نماید.

نشر ادیان

فهرست مطالب

پیش‌گفتار ۱۳

بخش اول: تاریخ زیدیه

درس اول: زید بن علی ۱۹

آثار منسوب به زید ۲۱

افکار منسوب به زید بن علی ۲۲

زید و معتزله ۲۴

انظار علماء در باب زید بن علی ۲۵

خلاصه مطالب ۲۸

پرسش‌هایی درباره متن ۲۸

منابع برای مطالعه بیشتر ۲۹

درس دوم: قیام زید بن علی در کوفه ۳۱

وجه نام‌گذاری زیدیه ۳۲

قیام یحیی بن زید در خراسان ۳۴

نفس زکیه در مدینه ۳۵

قیام ابراهیم بن عبدالله در بصره ۳۹

شهادت فتح ۴۰

قیام ابن طباطبا در کوفه ۴۲

خلاصه مطالب ۴۴

۴۴	پرسش‌هایی درباره متن
۴۵	منابع برای مطالعه بیشتر
۴۷	درس سوم: فرقه‌های نخستین در زیدیه
۵۴	خلاصه مطالب
۵۴	پرسش‌هایی درباره متن
۵۵	منابع برای مطالعه بیشتر
۵۷	درس چهارم: حکومت‌های زیدی
۵۷	مقدمه
۵۸	ادریسیان در مغرب
۶۲	خلاصه مطالب
۶۳	پرسش‌هایی درباره متن
۶۳	منابع برای مطالعه بیشتر
۶۵	درس پنجم: علویان طبرستان
۶۶	طبرستان و داعی کبیر
۶۸	محمد بن زید در گرگان
۶۹	قیام ناصر اطروش در دیلمان
۷۱	طبرستان بعد از ناصر اطروش
۷۲	ابن داعی در گیلان
۷۲	زیدیه شمال ایران از قرن چهارم تا ظهور صفویه
۷۷	خلاصه مطالب
۷۸	پرسش‌هایی درباره متن
۷۹	منابع برای مطالعه بیشتر
۸۱	درس ششم: زیدیه در یمن
۸۱	پیش‌زمینه‌های ظهور زیدیه در یمن

فهرست مطالب / ۹

۸۱	حکومت الهادی الی الحق در یمن
۸۴	حکومت یمن بعد از امام هادی الی الحق
۸۶	ظهور مطرفیه در دوران فترت
۸۷	دوره دوم حاکمیت ائمه زیدیه بر یمن
۹۰	زیدیه یمن در قرن چهاردهم هجری
۹۱	خلاصه مطالب
۹۲	پرسش‌هایی درباره متن
۹۳	منابع برای مطالعه بیشتر

بخش دوم: عالمان و فقیهان زیدیه

۹۷	درس هفتم
۹۷	مقدمه
۹۷	قاسم رسی
۱۰۱	یحیی بن حسین
۱۰۳	ناصر أطروش یا ناصر کبیر
۱۰۶	خلاصه مطالب
۱۰۶	پرسش‌هایی درباره متن
۱۰۷	منابع برای مطالعه بیشتر
۱۰۹	درس هشتم
۱۰۹	حاکم جُشمی
۱۱۱	ابن المرتضی
۱۱۳	یحیی بن حمزه
۱۱۸	خلاصه مطالب
۱۱۸	پرسش‌هایی درباره متن

۱۱۹	منابع برای مطالعه بیشتر.....
۱۲۱	درس نهم: جریان زیدیه سلفی.....
۱۲۱	مقدمه.....
۱۲۲	ابن‌الوزیر.....
۱۲۲	ابن‌الامیر.....
۱۲۸	شوکانی.....
۱۳۴	خلاصه مطالب.....
۱۳۵	پرسش‌هایی درباره متن.....
۱۳۵	منابع برای مطالعه بیشتر.....

بخش سوم: عقاید زیدیه

۱۳۹	درس دهم: اصول اعتقادی مذهب زیدیه.....
۱۳۹	پیش درآمد.....
۱۴۰	تاریخ پیدایش.....
۱۵۰	خلاصه مطالب.....
۱۵۰	پرسش‌هایی درباره متن.....
۱۵۰	منابع برای مطالعه بیشتر.....
۱۵۱	درس یازدهم: اصول اعتقادی.....
۱۵۱	وجوب اندیشه و تأمل.....
۱۵۳	باب توحید.....
۱۵۶	صفات خداوند عین ذات اوست.....
۱۶۰	خلاصه مطالب.....
۱۶۰	پرسش‌هایی درباره متن.....
۱۶۱	منابع برای مطالعه بیشتر.....

۱۶۳	درس دوازدهم: عدل
۱۷۰	خلاصه مطالب
۱۷۰	پرسش‌هایی درباره متن
۱۷۱	منابع برای مطالعه بیشتر
۱۷۳	درس سیزدهم: وعد و وعید
۱۷۹	خلاصه مطالب
۱۷۹	پرسش‌هایی درباره متن
۱۸۰	منابع برای مطالعه بیشتر
۱۸۱	درس چهاردهم: امامت
۱۸۸	خلاصه مطالب
۱۸۸	پرسش‌هایی درباره متن
۱۸۹	منابع برای مطالعه بیشتر
۱۴۹	درس پانزدهم
۱۹۵	مهدویت در زیدیه
۲۰۰	خلاصه مطالب
۲۰۰	پرسش‌هایی درباره متن
۲۰۰	منابع برای مطالعه بیشتر

ضمیمه: خلاصه‌ای از کتاب «مصباح العلوم فی معرفة الحی القیوم»

۲۰۲	الْمُقَدِّمَةُ
۲۰۷	کتابنامه

پیش‌گفتار

زیدیه بیش از آن‌که یک نظام اعتقادی باشد، یک اندیشه سیاسی است که حول محور امامت مجتهدین عادل از اهل بیت نبوی می‌چرخد. این اندیشه از نقد اندیشه نظام حاکم اموی به وسیله زید بن علی تبلور یافت. در زمان امویان نگاه اکثر مردم به حاکمیت - با توجه به تبلیغات بنی‌امیه - نگاهی بر حفظ جماعت بود. یعنی مهمترین وظیفه خلیفه حفظ جماعت، گسترش آن و جهاد با کفار بود؛ اعم از این‌که رفتار حاکم منطبق با دستورات اسلامی باشد یا نباشد. امویان معتقد بودند حکومت اسلامی مادامی که اقتدار اسلام در صحنه گیتی را حفظ می‌کند، حکومت اسلامی است و مهمترین وظیفه آن گسترش این اقتدار به بیرون مرزها است. زید بن علی گفتمان سیاسی امویان را باطل دانسته و مشروعیت نظام را، نه بر اقتدار حکومت اسلامی و حفظ جماعت، بلکه بر تطبیق اعمال حاکمان با شریعت اسلامی می‌دانست. اهل سنت دیدگاه امویان را پذیرفته و قیام علیه حاکم را - اگرچه ظالم و فاسق باشد - جایز ندانستند، ولی زید بن علی با تأکید بر امر به معروف و نهی از منکر، مشروعیت حکومت امویان را زیر سؤال برده و قیام علیه آنها را - نه تنها جایز - بلکه واجب می‌دانست. وی معتقد بود که باید رفتار حاکم زیر ذره بین

چشمان مردم باشد و هر جا لازم است، نقد گردد. زید بن علی مشروعیت نظام اسلامی را انطباق آن با سنت دانسته و حکومت غیر منطبق با شرع را مشروع نمی‌دانست. شاید بتوان گفت که زید بن علی، راه و روش امام حسین علیه السلام را تئوری پردازی کرده و مشروعیت را بر انطباق با سنت - نه حفظ جماعت - تعریف کرد. اختلاف زید بن علی با امام باقر و امام صادق علیهما السلام در این بود که امام صادق علیه السلام می‌فرمود: این دیدگاه صحیح است، ولی تا سنت تبیین نشود و همه جوانبش مشخص نگردد، انطباق معنا ندارد. دیگر این که امر به معروف و قیام مسلحانه شرایطی دارد و تا شرایطش فراهم نگردد، قیام ابر می‌ماند. شاید به همین دلیل ائمه اطهار قیام را به زمان قائم موقوف کرده و فراهم شدن شرایط را فقط در آن زمان می‌دیدند. امام صادق علیه السلام می‌فرمود نمی‌توان با جامعه‌ای که اکثریت آن، تفکر مارانمی‌پذیرند، جنگید و اگر قیامی صورت گیرد، سریع به شکست می‌انجامد. پیش‌بینی و تحلیل امام صادق علیه السلام صحیح بود و اکثر قریب به اتفاق قیام‌های علویان زیدی مذهب به شکست انجامید. برای ائمه اطهار کار فرهنگی مهمتر از کار سیاسی بود و آن را مقدمه فراهم شدن شرایط سیاسی می‌دانستند و به همین خاطر شروع به تبیین دیدگاه‌های خود کرده و شاگردپروری نمودند. اما زیدیان پی‌درپی قیام کرده و نتوانستند دیدگاه‌های خود را صورت‌بندی خاصی بخشیده و براساس آن حرکت کنند، تا این که قاسم‌رسی (م ۲۴۶ هـ.ق) و ناصر اطروش (م ۳۰۴ هـ.ق) به این فکر افتاده و باکناره‌گیری از قیام به نظام‌بندی تفکرات خود همت گماشتند.

زیدیه با اندیشه سیاسی خاص خود، و با فقه حنفیان و کلام معتزله عجین گردید و کم‌کم از اندیشه اهل بیت دورگشت و آن چنان این مسیر ادامه یافت که از قرن هشتم به بعد، اندیشه سلفیه و اصحاب حدیث اهل سنت به میان زیدیه رسوخ کرد و موجب دوری بیشتر زیدیه یمن از مکتب اهل بیت گردید.

کتاب حاضر از سه بخش تشکیل یافته است: بخش نخست به تاریخ پیدایش و تطورات تاریخی و حکومت‌های زیدیه در طبرستان، شمال آفریقا و یمن می‌پردازد و تا به امروز آن را پی می‌گیرد. بخش دوم به اندیشمندان تأثیرگذار در کلام و فقه زیدیه پرداخته و بزرگانی از طیف زیدی معتزلی متشیع و زیدی سلفی را معرفی می‌نماید. بخش سوم به اعتقادات و کلام آنها تعلق دارد که چگونه از معتزله تأثیر پذیرفته و در عین حال مکتب خاصی در کلام ایجاد کردند.

گفتنی است که بخش سوم توسط جناب آقای سید علی موسوی نژاد - متخصص در مذهب زیدیه - نگارش یافته است. وی همچنین دو بخش اول را ارزیابی کرده و نکات مفیدی را تذکر داده‌اند. در این جا بر خود لازم می‌دانم که از زحمات ایشان تشکر و قدردانی نمایم. در پایان لازم به ذکر است که این جانب از برخی منابع مثل *فی علم الکلام* دکتر احمد محمود صبحی بسیار استفاده کرده و در جای جای این کتاب به آن آدرس داده‌ام.

مهدی فرمانیان

۱۳۸۴/۱۱/۲۲